



## Tanzer Yakar (1975-2021)

Tanzer Yakar 10 Kasım 1975 tarihinde İstanbul'da doğmuş, 18 Temmuz 2021 tarihinde Kocaeli'nde vefat etmiştir. Lisans eğitimini Yeditepe Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde 2002 yılında tamamlamıştır. 2005 yılında Yüksek Lisans derecesini "Feuerbach'ın Din Yorumu" başlıklı teziyle, 2011 yılında ise Doktora derecesini "Ortak Aklın Zemin Olarak Sensus Communis" başlıklı teziyle Kocaeli Üniversitesi Felsefe Ana-bilim Dalında almıştır. 2014 yılına kadar Kocaeli Üniversitesi Felsefe Bölümü kadrosunda, vefat ettiği 2021 yılına dek Sakarya Üniversitesi Felsefe Bölümü kadrosunda öğretim üyesi olarak yer almıştır. Başlıca Mantık, Siyaset Felsefesi ve Bilim Felsefesi alanlarında çalışmıştır.

Bazı Eserleri:

Feur-Bach'ı Çevirmek", Felsefelogos, 24, 2005.

"Bir Vicdan Sorunu Olarak Kuram", Felsefelogos, 25-26, 2005.

Gramsci'de Doğruya Giden Gizli Yol: Sensus Communis: "Toplumsal Üzerine Yeni Perspektifler", Ed. A. Öztürk. Dipnot Yay., Ankara: 2007.

"Machiavelli'de İnsan Doğası", Felsefelogos, 54, 2014/3

"Locke: Molyneux Sorunu", ICHACS, 392-397, 2016.

"Reduction Of Incomplete Syllogisms", Current Topics in Social Sciences, 278-289, 2016.

"Dostoyevski'nin Karamazov Kardeşler İsimli Eserinde Sorumluluk Fikri", SKAD, 197-233, 2017.

Yazan için harflerin ve sözcüklerin en ağır geldiği yer yitirilenin ardından yazıya dökülerek dışsallaştığı yerdir belki de. 18 Temmuz’da çalışma arkadaşımız, Sakarya Üniversitesi Felsefe Bölümü’nün çok değerli hocası Tanzer Yakar’ı kaybettik. Onunla şahsi olarak yolum 2011 yılında kendisinin tez savunmasını takip etmek üzere Kocaeli’ye gitmem ile kesişmişti. Kocaeli Üniversitesi’nin Felsefe bölümü koridorlarında az sonra sınava girecek bir parça gergin, heyecanlı ama kendinden emin olan o gence kanım hemen ısındı. Ortak çalıştığımız bir proje dahilinde pekişen dostluğumuz, aynı bölümde çalışma arkadaşı olmamızla bugünlere değin sürdü.

Bugün bölümün koridorlarında odasının önünden geçerken gördüğümüz ismi, sadece biz çalışma ar-

kadaşlarında değil, öğrencilerinde de derin bir özlemin eşlik ettiği buruk bir tebessüme dönüşüyor. Engin felsefi birikimi, muhteşem hocalığı, iyi kalpli çalışma arkadaşlığının yanı sıra bize en çok “sade” kalabilmeyi öğreten Tanzer Hocamızın yokluğunun yerini doldurmak mümkün olmasa da kendisi bıraktığı çok değerli “iz”lerle aramızda yaşamaya devam ediyor.

Aşağıdaki Antonio Gramsci: Pasif Devrim Kuramı yazısı, Tanzer Hocamızın son akademik çalışmalarından birisidir. Dergimize yolladığı bu yazıyı Sofist Dergisi Yayın Kurulu’nun onayıyla herhangi bir hakem değerlendirmesine tabi tutulmaksızın onun anısına yayınlıyoruz.

Ruhu şad olsun.

**Tufan Çötök**

# Antonio Gramsci: Pasif Devrim Kuramı

## Antonio Gramsci: Theory Of Passive Revolution

Tanzer Yakar\*

### Özet

Antonio Gramsci'nin "pasif devrim" kuramının hareket noktası, Vincenzo Cuoco'nun bu konuda yazmış olduğu "Saggio critico sula rivoluziona di Napoli"(1801) isimli kitaptır. Cuoco "pasif devrim" kavramını İtalyan Risargimento'sunun ilk dönemine tanımlamak için kullanır. Pasif devrim kavramının kullanım biçimi Gramsci'de tamamen değişmiş ve zenginleşmiştir. Gramsci'nin bu kavramı üretmesinin nedeni, kapitalizmin farklı politik biçimlerinin direnciyle –üretim güçleri ve üretim ilişkiler arasında tarihin bir aşamasındaki temel çelişkiye karşın varolan bir direnciyle- karşılaştığında politik düzeyde üstyapı ve altyapı arasında görülen bu ayrılığın bir açıklamasını vermektir. "Pasif

### Abstract

The origin of Gramsci's theory of "passive revolution" is "Saggio critico sula rivoluziona di Napoli" (1801) written by Vincenzo Cuoco. Cuoco uses the concept of "passive revolution" to describe the first period of the Italian Risargimento. The way of using the concept of passive revolution has completely changed and enriched in Gramsci. The reason for Gramsci's producing this concept is to give an explanation of this unity between the superstructure and the substructure at the political level when faced with the resistance of the different political forms of pitalism - an existing resistance at some stage in history between production forces and production relations. The term "passive revolution" is essentially an

\* Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, tanzery@gmail.com

devrim” nitelendirmesi esasen Karl Marx’ta uzun süre tartışılmadan kalan özne boyutun bir açılımı; şimdiye, şimdinin maddiliğine saplanıp kalanların eleştirisidir. Gramsci “pasif devrim” kuramını geliştirirken kendisine başlangıç noktası olarak aldığı bu iki önermeyi “kollektif iradenin oluşturulması sorunu”yla, başka bir deyişle siyasal parti sorunuyla bağlantılı görür.

Gramsci’ye göre ‘pasif devrim’ kavramına ‘moleküler dönüşüm’ konusundaki yorum ölçütü uygulanabilir. Pasif devrimle yaşanan moleküler dönüşüm, tedricen kuvvetleri değiştirir ve farkına varolmadan yeni bir oluşumun kaynağı haline gelir. Pasif devrim bireysel alanda yaşanan moleküler dönüşüm ve toplumsal alanda yaşanan moleküler dönüşüm olarak iki biçimde ortaya çıkar. Gramsci bunlardan ilkinde örnek olarak pasif devrime maruz kalan entelektüelin durumunu verir. Gramsci, otobiyografik notlarında “moleküler seviyede”ki değişimlere ani değişikliklerden daha müsa-mahakâr davranılmasında bir tuhaflık olduğuna dikkat çeker. Oysa ona göre en tehlikeli hareket ‘moleküler’ seviyedeki harekettir, çünkü kayıtsızlıkla bu değişime uğrayan ve bu değişime

expansion of the subjective dimension, which remains undisputed for a long time in Marx; it is a critique of those who are stuck in the materiality of the present. While developing the “passive revolution” theory, Gramsci regards these two propositions, taken by him as a starting point, in connection with the question of the creation of collective will, in other words, with the problem of the political party.

According to Gramsci, the criterion of “molecular transformation” can be applied to the concept of “passive revolution”. The molecular transformation experienced by the passive revolution gradually changes the vital forces and becomes the source of a new formation without realizing it. The passive revolution occurs in two forms, the molecular transformation in the individual sphere and the molecular transformation in the social sphere. Gramsci gives the example of the first of these, the state of the intellectual exposed to passive revolution. In his autobiographical notes, Gramsci points out that there is a strangeness in treating changes at the “molecular level” more acutely than sudden changes. However, according to him, the most dangerous move-

karşı duyduğu direnme gücüyle rahatlayan birey, niceliksel değişim niteliksel değişime döndüğü ve böylece direnme gücünü yitirdiği vakit tamamen yeni bir kişiliğe sahip hale gelir.

**Anahtar Sözcükler:** Gramsci, Pasif Devrim, Moleküler Dönüşüm, Kollektif İrade, Ekonomik Determinizm.

ment is the movement at the ‘molecular’ level, because the individual, who has undergone this change with indifference and relaxes with the resistance he feels against this change, has a completely new personality when quantitative change returns to qualitative change and thus loses its resistance power.

**Keywords:** Gramsci, Passive Revolution, Molecular Transformation, Collective Will, Economic Determinism.

## Kuramın Arka Planı

**G**ramsci'ye göre, bir devrim olarak nitelendirilen her toplumsal dönüşüm tarihsel bir dönüşümü işaret etmez. İdeoloji bağlamında konuşmak gerekirse, egemen güç ideolojisini egemen kılmadan hegemonyasını sağlayamaz. Hegemonya sorunu salt bir politik ittifak kurma sorunu değil, ekonomik, politik, entelektüel ve etik hedeflerin tam bir kaynaşması sorunudur. Bu hedefler onunla müttefik gruplarla birlikte öncü bir grup tarafından bir ideoloji dolayımıyla ortaya koyulur. Bu ideoloji sadece ekonomik ve politik bir birlik hedefi değil aynı zamanda entelektüel ve moral bir birlik sağlayarak tüm toplumu belirler.

Gramsci'nin "pasif devrim" kuramının hareket noktasını Vincenzo Cuoco'nun bu konuda yazmış olduğu "Saggio critico sula rivoluziona di Napoli"(1801) isimli kitaptır. Cuoco "pasif devrim" kavramını İtalyan Risorgimento'sunun ilk dönemini tanımlamak için kullanır. Cuoco için pasif devrim halkın değil Napolyon ordularının yaptığı bir devrimdi ve halk yığınlarıyla aydınlar arasındaki ayrılığı derinleştirmişti. Cuoco devrim fikrinin yığınsallaşması gerektiğini vurguladığı aşağıdaki pasajda pasif devrimi şöyle tanımlar: "Napolili devrimciler Fransa'da yılları alan tüm değişimleri bir gecede elde etmeye çalıştı. Sonuç "pasif" bir devrim olmuştu –azınlığın her şeyi yaptığı ama nüfusun çoğunluğunun öfke dolu sessizlike uzaktan izlediği. Eğer devrim aktif ise, herkesin katılımını içeriyorsa, genellikle başarıya ulaşır. Pasif bir devrim ise yalnızca, halkın isteklerini tahmin edebilir ve böylece onların itaatlerini kazanırsa başarıya ulaşabilir. Ondan yoksun olduğunda, Napolili yurtseverler onu elde etmek için adım dahi atamadı. Onlar düşünce ve anlayış bakımından Fransız iken halk Napolili kaldı. Liderler düşünce, basın ve din özgürlüğünden dem vurdular ...Aslında yurtsever liderler halktan korktu. Özgürlükten, reformdan bahsetseler de yetkilerini onlarla paylaşmaktan gönülsüzdüler. Kardinal Ruffo'nun güçleri bildikleri ve anladıkları düzeni halka geri getirdiği nde ortada hiçbir ortak çıkar yoktu."(Cuoco, 2014:95).

1 Risorgimento 18. yüzyılın ikinci yarısındaki İtalyan Rönesansı'na verilen isimdir. Aynı sözcük daha sonraları İtalya'daki özgürlük hareketleri için de kullanılmaya başlamıştır.

Pasif devrim kavramının kullanım biçimi Gramsci’de tamamen değişmiş ve zenginleşmiştir. Anne Showstack Sassoon’a göre Gramsci’nin bu kavramı üretmesinin nedeni, “kapitalizmin farklı politik biçimlerinin direnciyle –üretim güçleri ve üretim ilişkiler arasında tarihin bir aşamasındaki temel çelişkiye karşın varolan bir direnciyle- karşılaştığında politik düzeyde üstyapı ve altyapı arasında görülen bu ayrılığın bir açıklamasını vermektir.” (Sassoon, 2000: 135).

Gramsci, Cuoco gibi Risordimento’yu İtalya’nın diğer Avrupa devletleriyle aynı yolla, pasif devrim biçiminde, Fransız Devrimi’ne verdiği bir yanıt olarak görür. Gramsci İtalya örneğini incelerken, Risorgimento’da iki güç odağı olarak sahneye çıkan Cavour-Mazzini mücadelesini ele alır. Gramsci iki güç arasındaki mücadeleyi askeri alana ait terimlerle birlikte inceler: Mevzi savaşı ve hareket savaşı.

Gramsci askerlik sanatındaki harekât savaşı ile mevzi savaşı terimlerinin, politika sanatında bunlara denk olan kavramlarla yakınlığından söz ederken Rosa Luxemburg’un “Kitle Grevleri, Parti ve Sendikalar” isimli kitabını anımsatır.<sup>2</sup> Siyasi mücadele ve savaş arasındaki benzeşimlerin çözümlemesine geçmeden önce ikisi arasında temel bir ayrıma dikkat edilmesi gerektiğini söyler: “Askeri savaşta başarıya ulaşıp düşman toprakları işgal edildiğinde doğrudan barışa gidilir. Siyasi savaş daha karmaşıktır. Bu anlamda sömürge savaşlarına ve fetih savaşlarına benzetilebilir.”(Gramsci, 1975:310).

## Politika Sanatı

Gramsci I. Dünya Savaşı’nda yenilgiyi askeri açıdan mevzi savaşı ve hareket savaşı arasında yapılan yanlış seçimle ilişkilendiren General Krasnov’un görüşlerini tartışır. Gramsci’ye göre bir ordu yürütebileceği savaş şeklini, ancak daha baştan bir üstünlüğe sahipse kendisi seçebilir”(Gramsci, 2003:315). Ezici üstünlüğe sahip bir düşman karşısında yürütülecek tek savaş şekli hareket savaşıdır. Mevzi savaşı ise ‘sivil toplum’un karmaşık bir yapıda olduğu gelişmiş ülkelere uygun bir taktik olarak ortaya koyulmaktadır. Gramsci,

2 Gramsci’ye göre bu kitap politika sanatını hareket savaşına uygulama çabası bakımından çok önemli bir eserdir.

harekat savaşı ile mevzi savaşının tamamen güçler dengesine göre izlenecek stratejiler olduğunu düşünür. Gramsci Doğu toplumları ve Batı toplumları arasında yaptığı bir karşılaştırmada güç dengeleri açısından yapısal bir farka işaret eder. Doğuda sivil toplum olmadığı için “devlet herseydir” batıda ise devletin ardında sağlam bir sivil toplum yapısı vardır. (Gramsci, 2003:318).

Risorgimento’yu Cavour ve Mazzini’nin temsil ettiği hareket ve mevzi savaşı mücadelesi açısından inceleyen Gramsci’ye göre en temel hata yürütülen “mücadelenin ulusal niteliğini” göz önünde tutmadan bir strateji izlenmesidir. (Gramsci, 2003: 114).

Fransa’da yaşanan devrimin Avrupa’daki ülkelerde pasif bir devrim olarak karşılık bulmasının nedeni öznel güçler hariç tutularak salt nesnel koşullarla açıklanamaz. Burada Gramsci’nin temel hedefi altyapı ve üstyapı arasında basit bir refleksiyon ilişkisi olduğu yönündeki yanlış anlaşılmanın önüne geçmektir. Kendiliğindencilığe teslim olmuş bir hareketin en büyük zaafı karşısındaki unsurların disiplinli olmasıdır. Kendiliğinden hareket kısa süreli başarılar elde etse bile bu başarılar geçicidir ve disiplinli unsurlar karşısında yenilgiye mahkumdur. Gramsci’nin bu noktada harekat savaşını savunan Rosa Luxemburg’u “ekonomist ve kendiliğindenci” olarak niteler. (Gramsci, 2003:314). Gramsci’ye göre Rosa Luxemburg’un en büyük hatası “pasif devrim”in doğasını anlamamasıdır. Gramsci’ye göre Marx’ın “Ekonomi Politikin Eleştirine Katkı’nın Önsözünden” çıkarılacak sonuç mevcut güç ilişkilerin doğasının analiz edilmesidir. Mevzi savaşı ve harekat savaşı arasında geçişleri belirleyen şey tamamen bu güç ilişkilerinde gerçekleşen değişimlerdir. Bir sonraki bölümde Lenin ve Rosa Luxemburg arasında geçen kendiliğindenlik tartışması ele alınacaktır. Bu tartışmaya geçmeden önce buraya kadar ortaya koyulanları açık kılmak için güç ilişkilerinin doğasına kısaca bakmak yararlı olacaktır.

Gramsci’nin tarihsel blok kavramıyla birlikte pasif devrim kuramını tartışmaya dahil edişinin nedeni, altyapıda meydana gelen değişimlerle üstyapıda meydana gelen değişimler arasındaki asimetrik ve eş zamanlı olmayan ilişkidir. Altyapı ve üstyapı arasındaki ayrılık ya da üstyapının değişime karşı gösterdiği “direnc” çözümlenmeyi bekleyen başlıca konulardır. Gramsci bu tarz bir soruşturmanın güç ilişkilerinin analiziyle yakından bağlantılı olduğunu söyler. Güç ilişkilerinin analizi toplumu değiştirmek yönünde zorunlu

ve yeterli koşulların mevcut olup olmadığını anlamak için bu güçlerin temel durumunun analizidir. “Güç ilişkisi”nin korporatif aşamadan hegemonik aşamaya giden çeşitli momentleri ve düzeyleri vardır. Temel olarak üç tür güç ilişkisi türü vardır: a) Toplumsal güçler ilişkisi; b) siyasal güçler ilişkisi; c) askersel güçler ilişkisi.

Toplumsal güçler ilişkisi, maddi üretim ilişkilerinin gelişim düzeyince belirlenir. Dolayısıyla yapıya sıkı sıkıya bağlı, nesnel, insan iradesinden bağımsız, pozitif bilimlerin sistemleriyle ölçülebilir. Kararlı bir gerçekliği sahiptirler. İşletmelerin ve çalışanlarının sayısı, kentlerin ve kentlerdeki nüfuzu v.b. belirlenimlere karşılık gelirler. Siyasal güçler ilişkisi, ayrı toplumsal siyasal bilinç derecesini ifade eden evredir. Gramsci bu aşamayı ayrı derecelerde çözümlüyüp ayırt eder. Bunlar: i) Ekonomik-korporatif aşaması, ii) sınıfsal birlik aşaması ve son olarak iii) siyasi aşamadır.

Ekonomik-korporatif aşama ilkel ekonomik momenttir. Sınıfsal birlik aşaması politik ekonomik momenttir. Bu aşamada sosyal bir sınıfın tüm üyeleri arasında çıkarların bir olduğu bilinciyle dayanışmaya girilir. Bu dayanışma salt ekonomik alan kapsamında kaldığından sınıf bilinci ekonomik düzeyde kalmıştır. Devlet sorunu ilk kez bu aşamada karşımıza çıkar. Ama sorun, yönetici sınıflarla politik-hukuki eşitlik hakkı, yasama ve yönetime katılma, reforma gitme hakkı, v.b. bağlamlarda, mevcut temel yapılar dahilinde çözüme gitme tarzında ortaya koyulur. Siyasi aşama ‘hegemonya’ momentidir. Her grup ortak çıkarın tek bir grubun değil de bütün grupların çıkarıyla örtüştüğünün bilincine vardığı evredir.

Askersel güçler ilişkisi içinde iki kademe bulunur. Bunlar i) askerlik tekniği kademesi ve ii) askeri siyaset kademesidir. Bu kademelerden ilki salt askeri müdahaleyi belirtir. İkinci ise askeri karakterde eyleme yol açacak herhangi bir politik eylem biçimidir. Gramsci’nin verdiği örnek ulusal kurtuluş mücadelesidir. Bu mücadele a) egemen ulusun savaş potansiyeline yok etmek b) egemen askeri gücü geniş bir alana yayılmaya zorlayarak gücünü zayıflatmak ve yok etmek şeklinde gerçekleşir.

Gramsci’ye göre “bu dönemsel dalgalanmalar üzerinden siyasi güç ilişkilerine aşamalı olarak geçilir, bu güç ilişkilerinin” en yüksek noktası” askersel

güç ilişkisidir. (Gramsci, 1975:292). Yine de bu çözümlemenin kendisi “in-san iradesi”nin bu yönde harekete geçirilmiş olmasını varsaydığından ötürü, “bu çözümlemeler, pratik bir etkinliğin ya da irade hamlesini doğrulamak koşuluyla bir anlam kazanır. Dolayısıyla bu çözümlemenin anlamı mevcut güç ilişkileri içinde yürütülen bir hegemonya mücadelesinde taktiksel açıdan taşıdığı önemlidir. Böyle bir çözümleme güç ilişkilerinde en zayıf direnme noktalarının, uygun taktik hareketin, elverişli ajitasyon alanlarının, halkla iletişimin sağlanacağı dilin, v.b. tespit edilmesine olanak sağladığından ötürü irade gücünün sistematik bir biçimde verimli kullanılmasını ve konjektüre etkin bir biçimde katılmayı sağlar.

Gramsci’nin tarihsel gelişmenin güç ilişkileri bağlamında siyasi güç ilişkileri dolayımıyla birinden (toplumsal güç ilişkileri) diğerine (askeri güç ilişkileri) gidip geldiği yönündeki bir saptama yapar. Bu dolayımında en etkin rol partiye düşer. Parti toplumsal yaşamın tüm alanlarında, ekonomik, siyasi, düşünsel, ahlaki, organik bir birliği tesis ettiğinde, en yüksek gelişimine vardığında gerçek anlamda toplumsal bir dönüşüm yaşanmış olur. Bu bakımdan Anne Showstack Sassoon’un yerinde bir tespitiyle, Gramsci’nin siyasi aşamada “evrensellik” vurgusu onun devleti sadece bir egemenlik aracı olarak görmesini engeller: “Devleti bir sınıfın aygıtı olarak görmenin ötesine gider. Devlet belirli bir sınıfın tamamen gelişebildiği koşulları yaratması bakımında sınıf devletidir, ama egemen sınıf ve madun gruplar arasında sürekli değişen bir denge sahası içinde evrensel çıkarlar adına eylemde bulunur.” (Sassoon, 2000:6). Bu bakımdan *her toplumsal dönüşüm tarihsel bir dönüşümü işaret etmez*. İdeoloji bağlamında konuşmak gerekirse egemen güç ideolojisini egemen kıldığında ancak hegemonyasını sağlamış olur. Mouffe (2001), hegemonya kavramını anlamak için Gramsci’nin yukarıdaki çözümlemesinin anahtar olduğunu söyler. Buradaki haliyle hegemonya sorunu salt bir politik ittifak kurma sorunu değil, etik-politik bir birlik sağlama sorunudur

Gramsci, Leninist hegemonya kavramı çifte bir biçimde genişletir: ilk olarak onun burjuva sınıfına doğru uzanması ve ardından entelektüel ve moral yönde yeni ve temel bir boyutun eklenmesi (bunun aracılığıyla politik düzeyde birlik gerçekleşecektir). Gramsci’ye göre: “Diğer sosyal grupların çıkarlarını kendininkilere ideolojik mücadele aracılığıyla eklemleyebilecek bir sınıf

vardır. Gramsci'ye göre bu eğer bu sınıf katı korporatif görüşten vazgeçerse mümkündür çünkü liderlik yapabilmek için hegemonya kuracağı sınıfların çıkarlarını kendininkilerle ilgili görmesi gerekir. "Açıkça hegemonya olgusu hegemonya uygulayacak grupların çıkarlarının ve eğilimlerinin göz önünde tutulmasını; hegemonik grupların korporatif bir doğadaki bazı çıkarlarını kurban edecek olmasını varsayar"(1996:180). Bu hegemonya görüşü Gramsci'nin devletin rolü ve doğasını tasavvur biçiminde çok önemli sonuçlara sahiptir: "Baskın grup madun grupların genel çıkarlarıyla somut bir biçimde koordine edilmiştir, ve devlet yaşamı temel grupla bu madun gruplar arasındaki (hukuki düzeyde) kararsız dengenin formasyonu ve yenilenmesi olarak kavranır –egemen grubun çıkarlarının baskın geldiği bir noktaya ama dar bir biçimdeki kolektif ekonomik çıkarların bir yere varamadığı noktaya kadar. (Gramsci, 1999:182).

Bu bakış açısından devlet sadece zorlayıcı bürokratik aygıtlara sahip egemen sınıflar biçiminde tasavvur edilmez. Entegral devlet diktatörlük + hegemonya biçiminde formüle edilir. Devletin bu biçimde genişlemesi iki düzeyde işler:1)Devletin sosyal temelini genişletilmesi; devlet, hegemonik sınıf ve yığın temeli arasında karmaşık bir ilişkinin tesis edilmesi.2) Devletin işlevlerinin genişletilmesi, çünkü entegral devlet kavramı hegemonya, sivil toplum aygıtlarının devlette somutlaşmasını ima eder.

Gramsci'nin genişleyen hegemonya ile pasif devrim kavramını arasında yaptığı karşılaştırma hegemonya kavramını açık kılmaktadır. Gramsci'ye göre Lenin ve Rosa Luxemburg arasında geçen "kendiliğindenlik" tartışmasında Luxemburg'un en büyük hatası Lenin'le yürüttüğü tartışmada toplumsal güçler ilişkisini yeterince göz önüne almamasıdır. Başka bir deyişle, Luxemburg mücadeleyi kendiliğindenlik temelli hareket savaşı ile parti temelli mevzi savaşı arasında bir tercih sorununa indirgemesi olmuştur. Oysa bu tercih tamamen güç ilişkilerince belirlenir. Bu nedenle, sivil toplumun olmadığı bir Doğu toplumunda hareket savaşıyla başarıya ulaşan bir devrim batıda ancak mevzi savaşıyla kazanılabilir.

## Politik Körlük

Gramsci *Modern Prens*'te benzer bir biçimde "olması gereken" ile "olan" arasında ayrımın uzlaşmaz karşıt kutuplar olarak alınıp salt "olan"a sapanılıp kalındığında yaşanacak körlüğe dikkat çeker. Gramsci'nin "pasif devrim" nitelendirmesi esasen Marx'ta uzun süre tartışılmadan kalan özne boyutun bir açılımı; şimdiye, şimdinin maddiliğine sapanıp kalanların eleştirisidir. Gramsci "pasif devrim" kuramını geliştirirken kendisine başlangıç noktası olarak aldığı bu iki önermeyi "kollektif iradenin oluşturulması sorunu"yla, başka bir deyişle siyasal parti sorunuyla bağlantılı görür: "Toplumların çözümleri için maddi öncülleri olmayan sorunları kendi önüne koyamayacağı"na ilişkin önermeye gelince, bu önermenin dolaysız olarak ortaya çıkartacağı sorun, kolektif iradenin oluşturulması sorunudur." (Gramsci, 1984: 149). Pasif devrim kuramı, o halde, Marx'ın altyapılar teorisini 'bütünleyici' bir kuram olarak ortaya çıkmıştır. Gramsci'ye göre siyasi alanda bir ereğin gerçekleşmesi için gerekli koşulların olgunlaşıp olgunlaşmadığını "anlamanın" koşulu o ereğin gerçekleşmesi yönünde bir iradenin var olmasıdır. Gramsci'ye göre "hiçbir hareket, "belli sonuçlara ulaşmak amacıyla gerekli önkoşulları hazırladığı ve gerçekten de bütün gücünü bu ön koşulların hazırlanması için sarf ettiğini" fark etmeden olgunlaşamaz ya da "kendisini geliştiremez." (Sanbonmatsu, 2007: 188). Toplumsal dönüşümlerin nesnel koşulları [ancak] öznel bir biçimde algılandıklarında tarihsel olarak işleyebilirler. "Nesnel koşulların varlığı...henüz yeterli değildir: Onları 'tanımak' ve onların nasıl kullanılacağını bilmek gerekir. Ve aynı zamanda onları kullanmayı istemek gerekir" (Femia, 1981:120).

Gramsci'ye göre "bu ilkelerin bütün erimiyle eleştirici bir görüşle işlenmesi ve bütün mekanikçilik ve yazgıcılık tortularından arınması" gereklidir. Nitekim ortodokslik, revizyonizm ve devrimci sendikalizm, Marx'ın yukarıdaki önermelerine verilen farklı türden yanıtlardır. Bu yanıtların farklılığının temelinde tarihsel zorunluluk karşısında insan iradesinin rolüne ilişkin görüş ayrılıkları yatar.

Gramsci, Machiavelli'nin *Prens* isimli eserini "kollektif bir iradenin örgütlenmesi sorunu" eşliğinde okur. Machiavelli'nin "Prens'i birleşik bir İtalya devleti kurmak amacıyla kamusal bir irade oluşturup örgütlenmesi ve gerçek-

te varolan bir Prens'e bir çağrı yapmak için yazılmıştır. Gramsci'ye göre Machiavelli'nin bu kitabı son bölümünde görünür hale geldiği üzere salt kuramsal kaygılarla yazılmış bir kitap olmaktan çok "siyasal manifesto" niteliğindedir. Gramsci'nin "Modern Prens"i<sup>3</sup> de kamusal prens ya da işçi sınıfı partisi etrafında kollektif bir iradenin örgütlenmesi sorunu üzerine yazılan bir eserdir.

Gramsci ile Machiavelli'yi birbirine yaklaştıran ikisinin de zorunluluk kategorisi karşısında insan iradesine verdikleri önemden gelir. John Sanbonmatsu'nun (2007) yerinde bir tespitiyle: "Machiavelli'nin *Prens*'i gibi Gramsci'nin *Modern Prens*'i de tarihi istediği şekilde oluşturamaz. Eleştirel tarihsel pratik verili organik ve konjektürel ilişkileri alıp onları siyasi avantaja çevirerek, "olan"dan (*essere*) "olması gerekene" (*dover essere*) doğru bir hareketi temsil eder. Tıpkı prensin seçeneklerini *fortunanın* ya da doğanın belirlemesi gibi, nesnel ya da yapısal güçler de modern prensin eylemlerinin ve özelliklerinin ortaya çıktığı bağlamı şekillendirir. Gramsci aslında Machiavelli'nin *fortuna* ile *virtu* arasındaki diyalektiğini, "organik" ve "konjektürel" tarihsel hareketler arasında koyduğu ayrımla tarihselleştiriyor. Marx'ın altyapı-üst-yapı kuramını ayrıntılandıran Gramsci "organik" krizleri, öncelikli ekonomi biçimindeki temel yapısal değişikliklerin içine kök salmış dönemsel geçişler olarak tanımlarken, "konjektürel" krizleri siyaset ve kültür alanlarında daha doğrudan bir biçimde meydana gelen geçişler olarak tanımlıyor.

Dolayısıyla "organik krizler" Machiavelli'nin düşüncesindeki fortunaya benziyor. Burada kilit nokta, kapitalizmin çelişkilerinin kendisini daima konjektüel koşullarda, *virtu* alanında sahnelemesidir. Yani iktisadi yeniden üretim biçimindeki organik değişimler, eşsiz fırsatlar ve kamçılayıcı durumlarla dolu nesnel bir bağlam sunarak, belirli bir tarihsel eylem ufku oluşturuyor. Ancak bu geçişin neticesi asla önceden belirlenemez. Ekonomi "son kerte"de" uygarlığın kaderini ortaya koyabilir ancak azimli bir önderin başarısı her zaman için siyasi iktidardır. Gramsci bu durumda Machiavelli'nin siyaset kuramıyla Marx'ın tarihsel materyalizminin sentezini yaparak hem insan özgürlüğüne hem de bu özgürlüğün yapısal sınırlarına yönelik bir düşünceyi savunur.

3 Gramsci için "modern prens" gerçek bir kişi, somut birey değil, Parti, içinde evrenselliğe ve bütünlüşmeye yönelik kamusal irade tohumlarının toplandığı hücredir.

Machiavelli, *Prens*'te *fortuna*yı kıyılarından taşan azgın bir nehirle karşılaştırırken, *virtù*'yü taşkına kanal açan ve onu zararsız ve yararlı kılan hendek ve su bentlerini planlama ve inşa etmeyle karşılaştırır. Machiavelli "ona karşı direnmek için hiçbir önlemin alınmamış olduğu" [*non è ordinata virtù*] yerde *fortuna*nın gücünü gösterdiğini söyler; ve bir sonraki cümlede bunu dönemin İtalyasındaki olaylarla bağlantılandırır: "Ve bu değişimlerin yeri olmuş ve onlara dürtülerini vermiş olan İtalya'ya dikkatle bakarsanız, herhangi bir hendek ve su bendinden yoksun bir ülke olduğunu göreceksiniz." (Machiavelli, 2003:34).

Gramsci için çağındaki görünümüyle parti bu su bendi temsil eder. Hem Gramsci hem de Machiavelli'nin gördüğü sorun olayların akışı karşısında seyirci kalınması ve kollektif bir iradenin oluşturulması yönünde politik zayıflıktır. Machiavelli için öncelikle önemli olan nokta çağında yaygın olan "yazgıcı" görüşü yıkmaktır.

Machiavelli'nin yöneldiği soru -Romalıların büyüklüğü *fortuna*nın mı yoksa Romalı *virtù*'nün mü ürünüdür- onun tüm tasarısı için merkezidir, çünkü bugünkü ve gelecekteki İtalya'nın ne türden olacağı onun yanıtına dayanmaktadır. Eğer geçmişteki ihtişam ve büyüklük kendi etkinliği aracılığıyla elde edilmişse o halde onu özgün biçimde olası kılmış etkenlerin bir araştırmasıyla böyle bir koşul yeniden ele geçirilebilir-kesinlikle yeniden üretilemez. Öte yandan, eğer *fortuna* insani olayların sahibesi ise, eğer Romalıların ihtişamı *fortuna*nın lütuflarıyla üretilmişse, o halde şimdiki dönüştürme ihtiyacı (tamamen Guicciardinin'nin Machiavelli'ye karşı yönelttiği suçlama olan) boş bir kendini kandırmadır. Soru Gramsci'de de benzer bir biçimde ortaya koyulabilir. Eğer sorun maddi güçlerin yeterince olgunlaşmaması sorunu ise o halde şimdiki dönüştürmek adına herhangi bir siyasi örgütlenme kendini kandırma olacaktır. Ekonomik belirlenimcilik ya da Ortodoks Marksizmin yazgıcılığının kökeni de burada- zorunluluk karşısında takındığı tavırda- yatar. (E. Laclou ve C. Mouffe, 2001).

Machiavelli'ye göre İtalya'nın uğradığı felaketler Tanrının anlaşılmasız iradesinin ya da *fortuna*'nın kaprislerinin değil, *virtù*'den yoksun olan ve *fortuna*'ya kaşı nasıl hareket edileceğini bilmeyen insan eylemlerinin yarattığı bir gerçekliğin sonucudur. *Virtù*'yü Roma'nın büyüklüğü için önemli bir etken

olarak saptamak çağdaş İtalya'nın harap edilmiş halinin hem nedenini saptamak hem de bir çare ortaya koymaktır. Bu ise olayların akışında “çoğunluğun” edilgenliğini ve eylemsizliği haklı çıkaran bir teorinin entelektüel ve moral temelleri yadsımaktır.

Machiavelli'ye göre politik ve sosyal eylemin tanımlayıcı ve özsel karakteri olara gördüğü *ordinata virtù* (İtalya'yı) *fortuna*'nın dışsal ve yabancı güçlerinden kurtaracaktır. Ama eylem yönünde böyle bir yönelim *virtù* ve *fortuna* arasındaki zorunlu ilişkinin anlaşılmasını, nesnellikle ilişkisinin bilincini ve bu nesnelliği “öznelleştirecek” ve onu insanlaştırmış ve sosyal gerçekliğe dönüştürecek amaçlı bir iradeyi varsayar. Machiavelli *nessessità* terimini dünyanın nesnelliğinin bilinci ve onu insanlaştıran *virtù* arasındaki ilişkiyi anıştıran bir terim olarak kullanır. *Fortuna*'nın yabancı ve nesnel güçlerini insanlaştırmak tam olarak, *essere* dahilinde etkin ve dinamik bir biçimde müdahalede bulunmaktır. Gramsci'nin terimleriyle, onu yeniden düzenlemek ve yeniden yaratmak için “şimdi dahilinde” işlemektir.

Machiavelli'yi çağdaşlarından ayıran şey siyaset felsefesini üzerine dayandırmak istediği yeni bir temeldir. “*verità effettuale della cose*” (şeylerin fiili gerçekliği). (Machiavelli, 2008: 100).

Machiavellin “*cose imagine*” ve “*verità effettuale della cose*” arasında yaptığı ayırım “olan” (“*essere*”) ve “olması gereken” (“*dover essere*”) arasında yapılan ayırımdır. Machiavelli'nin bu ayrımlar üzerinden giderek politikayı “olması gereken” değil “varolan”, “hayali şeyler” değil “şeylerin fiili gerçekliği” üzerine temellendirme çabasına tanık oluruz: “Bu nedenle Gramsci içim *dover essere* (olması gereken) yeni bir denklik ve yeni bir güçler ilişkisi yaratmak için (varolan) *essere* dahilinde iradenin angajmanıdır. Ona “baskın gelmek ve üstesinden gelmek” için mevcut gerçeklik dahilinde -Machiavelli'nin *ordinata virtù* dediği- iradenin somutlaşmasıdır. “Ne yapılmalı” bu nedenle “nedir”in gerçekçi ve tarihsel bir yorumunun ürünüdür.” (Fontana, 1993:79).

Gramsci'ye göre Guicciardini'ci *virtù* ve *fortuna* arasındaki ilişkiye dair kavrayışındaki sorun şudur: İkisi arasındaki karşıtlık mutlak bir karşıtlık olarak koyulur, öyle ki değişmez ve ebedi bir ikilik içinde donmuş çiftin iki kutbu ilişkinin dönüşümü için gerekli gerilimi yitirir. Sonuç olarak, Guicciardini'nin

*virtù* kavramı onu tepkisel ve sağduyulu bir nitelik olarak tahayyül eder. Tarihi ve politik olaylar bir nesnellik ve insanlara dışsal bir güç varsaydığından, bu güçler insan *virtüsünün* bir ürünü olmadığından, ikincisi *fortuna* tarafından empoze edilen limitler ve yapı dahilinde sadece işlev görebilir. *Virtù* mevcut gerçekliği asla aşamaz. O sadece kendisini bir gerçeklik dahilinde adapte etmeyi ve intibak etmeyi gözetebilir ve insan eyleminin bilinçli ürünü asla olamaz. Bu nedenle, böyle bir gerçeklik daima insanlara yabancı kalacaktır. Bu tarz bir *fortuna* kavramı -yabancı ve dışsal bir güç olarak- onun inayet ya da Tanrıya tabi olmuş ya da basitçe Tanrının iradesi diye tercüme edilen bir güç haline geldiği ortaçağın Hıristiyan görüşüne yakın benzerlik taşır.

Öte yandan Machiavelli’ci *virtù* ve *fortuna* ilişkisi, *fortunanın* artık dışsal bir güç olarak görünmediği aksine *virtünün* bir görünüşü olarak görüldüğü karşılıklı ve dinamik bir etkileşim tesis eder. *Fortuna*, *eserenin* varolan nesnelliği olarak görünür, dünyadaki insanların eyleminden doğan bir nesnelliktir. *Virtù* bu nesnellikte kendini tanıyan bilinçli ve amaçlı iradedir, çünkü ikincisi bu iradenin ürünüdür. *Fortuna* yabancı bir güç olarak sadece *virtù* birliğini yitirmiş ve yozlaşmış olduğunda gösterir. Bu birliğini yitirişte dahi *fortuna*, insan etkinliği üzerinde bir güç elde etse de, yine de *virtù’nün* bir yönünü korur: Gramsci’nin ifadesiyle: “Russo’ya göre Machiavelli için “fortuna”nın nesnel ve öznel, iki anlamı vardır. *Fortuna* gerçekliğin (*dele cose*) doğal gücüdür, (nedensel ilişkidir) olayların elverişli rastlaşmasıdır. O, Vico’nun *providence* ile kastettiği şeydir. O eski Ortaçağ öğretileri tarafından farları anlatılan aşık güçtür-yani, Tanrı ve Machiavelli için bu güç insan iradesinde kök salan bireysel *virtu’nun* kendisinden başka bir şey değildir.

Bölümün başında alıntılanan “körlük” durumuna geri döncek olursak, Machiavelli’nin *Prens*’te soruna getirdiği çözüm kısaca şöyle özetlenebilir: Erdem (*virtu*) fırsatı (*fortuna*) bilinir kılar. Gramsci de *Modern Prens* üzerine notlarında “körlük”ün nedenini, sadece “olan” a saplanıp kalmış olan politik aktörlerdeki *virtue* eksikliğinde görür: “Olayları önceden görebilmenin tamamıyla “nesnel” olabileceğini düşünmek saçma bireydir (Gramsci:1994:258). Bütün öngörüler örtük olarak bir dünya görüşü barındırır. Gerçeklik bilinç ve iradenin nesneler topluluğuna uygulanmasıdır. Sorun en belirgin haliyle insan iradesinin zorunluluk karşısındaki rolü sorundur. Siyaset alanında tarihsel güçleri etkinleş-

tirmek için nasıl harekete geçirmek gerektiği, kollektif bir iradenin teşkili gibi sorunlara getirebilecek çözüm önerileri insan iradesine zorunluluk karşısında biçilen rollerle belirlenir. Olan ve olması gereken birbiriyle uzlaşmaz karşıtlar biçiminde konulduğuna sorun tamamen çözümsüz kalır.

## Moleküler Dönüşüm

Gramsci'ye göre 'pasif devrim' kavramına 'moleküler dönüşüm' konusundaki yorum ölçütü uygulanabilir. Pasif devrimle yaşanan moleküler dönüşüm, tedricen kuvvetleri değiştirir ve farkına varolmadan yeni bir oluşumun kaynağı haline gelir. Pasif devrim bireysel alanda yaşanan moleküler dönüşüm ve toplumsal alanda yaşanan moleküler dönüşüm olarak iki biçimde ortaya çıkar. Gramsci bunlardan ilkinde örnek olarak pasif devrime maruz kalan entelektüelin durumunu verir. Gramsci, otobiyografik notlarında "moleküler seviyede"ki değişimlere ani değişikliklerden daha müsamahakâr davranılmasında bir tuhaflık olduğuna dikkat çeker. Oysa ona göre en tehlikeli hareket 'moleküler' seviyedeki harekettir, çünkü kayıtsızlıkla bu değişime uğrayan ve bu değişime karşı duyduğu direnme gücüyle rahatlayan birey, niceliksel değişim niteliksel değişime döndüğü ve böylece direnme gücünü yitirdiği vakit tamamen yeni bir kişiliğe sahip hale gelir. Geçmiş yıllar gerçekte kişiyi karakterize eden direngen güçleri, onun ahlaki frenleme sistemini yok etmiştir.

Gramsci'nin pasif devrim karşısında bireyin yaşadığı "moleküler değişim"e verdiği örnekte aklında Dante'nin Cehennem'inin XXXIII. kantosu vardır. Bu Kanto'nun ilk bölümünde Ugolino kontunun dramı anlatılır. Ugolino della Gherardesca krallık yandaşıdır; Pisa'yı kurtarmak için Floransa'lı ve Lucca'lı papa yandaşlarına bazı kaleleri verir; Cenevizlilerle barış imzalar; ama krallık yandaşları ayaklanırlar ve başpiskopos Ruggieri ve Ugolino'yu, çocuklarını torunlarını bir kuleye hapsederler ve en sonunda Ugolino açlıktan çocuklarını yer.

Gramsci bir "moleküler dönüşüm" örneği olarak yamyamlıktan bahsederken XXXIII. Kantodaki Ugolino'nun durumunu -acının yapmadığını açlığın başarmasını- tasvir etmektedir: "Uygarlığın ulaşmış olduğu şimdiki aşamada yamyamlığın çok tiksindirici olduğu söylenebilir. Öyle ki normal

insanlar seçme şanları olsaydı kendilerini öldüreceklerine inanırlar. Kimi insanlar, tam olarak “bir yamyam olma ya da kendini öldürme” seçeneğiyle gerçekten karşılaşılsaydı asla böyle uslamlamada bulunmayacaklardı, çünkü kendilerinde öyle bir değişim yaşanacaktı ki ‘kendini öldürmek’ artık zorunlu bir seçenek olarak onlara kendini sunmayacak; bu insanlar intiharı akıllarından bile geçirmeden yamyam olacaklardı. Eğer birisi, fiziksel ve moral gücü tamken sinansa (karşı karşıya kaldığının bir komedi değil, gerçek bir şey olduğuna kendini ikna ettikten sonra) muhtemelen kendini öldürecektir. Ama fiziksel ve moral güçlerinin yok edildiği moleküler bir baskıya uğradıktan sonra bir seçimle karşılaşmış olsalar muhtemelen bu asla olmaz (en azından büyük ölçüde azalırdı).” Burada yaşanan dram şudur: “Bir kişi yıkım sürecini önceden görür, başka bir deyişle yamyam olacağını ve bu olacağı sırada, belirli bir noktada, kendini öldüreceğini düşünür. Peki, bu nokta nereden gelir? Gerçekte herkes kendi gücüne güvenir ve mevcut ikilemden kendilerini çıkaracak yeni halleri umut eder.”(Gramsci:1994, 278).

Gramsci pasif devrime maruz kalan bir kişi olarak kendisinin, Ugolino gibi Açlık Kulesinde değil ama bu kez Mussolini’nin onu kapattığı hapishane hücresinde, yine aynı kişi olarak kalıp kalmayacağı konusunda kuşkuludur. Eşi Tania Schucht’a yazdığı 6 Mart 1933 tarihli mektubunda kendi içinde yaşadığı “moleküler değişim”den şöyle söz eder: “En ciddi olan şey bu durumlarda kişilikte bir bölünme olması; bir parçası süreci izlerken diğeri ona maruz kalmakta, ama gözlemleyen parça (bu parça varoldukça öz-denetim ve iyileşme olasılığı vardır) konumunun tehlikesini duyumsamakta, yani, işlevinin yiteceği bir noktaya varacağını, artık öz-denetim ve tüm kişiliğin olamayacağı ve öncekinden farklı itkilere, inisiyatiflere, düşünme biçimlerine sahip yeni bir “birey” tarafından yutulacağını öngörmekte. Pekâlâ, bu durumdayım. Gelişimin cereyanı içinde duyumsadığım bu, değişim sürecinin sonunda benden geriye ne kalacağını bilmiyorum.”(Gramsci:1994, 279).

## Kaynakça

- Anderson, P. (1988). *Antonio Gramsci : Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Stratejisi* (T. Günersel, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Gramsci, A. (1975). *Felsefe ve Politika Sorunları* (A. Cemgil, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Cuoco, V. (2014). *Historical Essay on the Neapolitan Revolution of 1799* (D. Gibbonss, Çev.). Toronto: University of Toronto Press.
- Femia. (1981). *Gramsci's Political Thought: Hegemony, Consciousness, and the Revolutionary Process*. New York: Clarendon Press.
- Gramsci, A. (1975). *Felsefe ve Politika Sorunları* (A. Cemgil, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Gramsci, A. (2003). *Hapishane Defterleri* (A. Cemgil, Çev.). İstanbul: Belge Yay.
- Gramsci, A. (1999). *Selections from Prison Notebooks* (G. N. Smith & O. Hore, Çev.). London: Lawrence and Wishart.
- Gramsci, A. (1994). *Letters from Prison*. (Cilt 2). (R. Rosenthal, Çev.). (Ed.). F. Rosergarten, New York:Colombia University Press. 1994.
- Gramsci, A. (1996). *Prison Notebooks* (Cilt 2) (J. A. Buttigieg, Çev.). New York:Colombia University Press.
- Lenin, V. (1988). *Ne Yapmalı?* (M. Erdost,Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V. (1965). *Collected Works* (Cilt 31) (J. Katzer, Çev.). Moscow: Progress Publishers.
- Laclau, E. & Mouffe, C. (2001). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* (A. Kardam, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens* (N. Güvenç, Çev.). İstanbul: Anahtar Kitapları.
- Marx, K. (1976). *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı* (S. Belli, Çev.). İstanbul: Sol Yayınları.
- Sanbonmatsu, J. (2007). *Postmodern Prens: Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Özenin Oluşumu* (E. Ergüveni, Çev.). İstanbul: BağlamYayıncılık.
- Sassoon, A. S. (2000). *Gramsci and Contemporary Politics*. London and NewYork: Routledge.